

Az általános tájékoztatás eszközei

Tanulási útmutató

Médiainformatikai Kiadványok az informatikus könyvtáros szak távoktatási képzéséhez

HORVÁTH TIBOR

Az általános tájékoztatás eszközei

Tanulási útmutató

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA MÉDIAINFORMATIKA INTÉZET
EGER

Tantárgyi kódszám: KTT-361-2

Közreadja az Eszterházy Károly Főiskola (Eger) Médiainformatika Intézete

Témavezető tanár: Tóvári Judit

A távoktatási projekt vezetője: Dr. Kis-Tóth Lajos

A távoktatási projekt koordinátora: Dr. Tóvári Judit

A távoktatási tananyag módszertani szerkesztője: Dr. Forgó Sándor

A távoktatási tananyag arculattervezője: Tóth Tibor

Távoktatási szakértő: Dr. Forgó Sándor

Lektorálta: Dr. Forgó Sándor

Anyanyelvi lektor: Dr. Zimányi Árpád

© Eszterházy Károly Főiskola Médiainformatika Intézete, 2001

Felelős kiadó: Dr. Kis-Tóth Lajos

Készült az Eszterházy Károly Főiskola Informatikai Szolgáltató Centrumában, 2003-ban

Felelős vezető: Kérészy László

Kiadványszerkesztő: Nagy Sándorné

Tartalommutató

ELŐADÓK, GYAKORLATVEZETŐK, KONZULENSEK	6
BEVEZETÉS	7
ELSŐ FEJEZET	9
1. Határtudományok	9
2. A definíciókról	9
3. Az autopsziáról	10
4. Értelem és szorgalom	10
5. Kölcsönként jegyzetek	11
6. Saját tapasztalat könyvtárakról	11
7. Ismétlés a tanulásban	11
8. Feladatok, ellenőrző kérdések	12
MÁSODIK FEJEZET	13
A bibliográfia kialakulása	13
HARMADIK FEJEZET	15
A bibliográfia fogalma és feladatai	15
A számbavétel	16
Az azonosítás	17
A rendszerezés	17
NEGYEDIK–ÖTÖDIK FEJEZET	21
A bibliográfiák típusai (Sokszínű bibliográfia)	21
HATODIK FEJEZET	27
A bibliográfia kibontakozása	27
HETEDIK FEJEZET	29
Az egyetemes számbavétel	29
NYOLCADIK FEJEZET	31
A dokumentáció	31
Kiegészítés a jegyzethez	31
KILENCEDIK FEJEZET	32
A bibliográfiák készítése	32
TIZEDIK FEJEZET	34
Enciklopédiák, lexikonok	34
TIZENEGYEDIK FEJEZET	36
Szótárak	36
TIZENKETTEDIK FEJEZET	37
A faktográfiai tájékoztatás további eszközei	37
ZÁRSZÓ HELYETT	38

Előadók, gyakorlatvezetők, konzulensek

Név	Végzettség	Elérési cím/e-mail

Bevezetés

Jegyzetük első fejezete *Beköszöntő* címmel magával a tájékoztatás elnevezésű új tantárggyal és tanulásával foglalkozik néhány mondat erejéig. Jelen tanulási útmutató részletesebb eligazítást kíván nyújtani az önálló tanulás könnyítésére azzal, hogy felhívja a figyelmet a tantárgy mondandójának lényegére, súlyozza az ismereteket, a hallgatót az összefüggések felismerésére ösztönzi. Azzal is ennek a célnak szolgálatában áll, hogy a vitatott vagy eltérő értelmezések esetén kiélezi a téma vitatott pontjait. A hallgatóban nem lezárt, végleges tananyag benyomását kívánja kelteni, hanem ellenkezőleg, problémaérzékenységet erősíteni.

Legfontosabb kérdés mindig annak tisztázása, hogy valójában miről van szó a tantárgyban? Milyen problémával foglalkozik, s milyen ennek a problémának a természete? Ennek leírása megtalálható a jegyzetben, de fontossága miatt nem árt itt újra megismételni. A tantárgynak, pontosabban tárgyának, magának a tájékoztatásnak problémája, hogy

- az egyes emberek tudati befogadóképességét sokszorosan felülmúló emberi tudás, ismeretek ne menjenek feledésbe, megmaradásukról erre a célra szolgáló eszközök és eljárások kezeskednek számbavételük biztonságos megvalósításával;
- képesnek kell lenni ebből az éppen szükséges részletet (bármely információt) kiválasztani, ha az egyáltalán létezik.

A tantárgy részleteinek megértéséhez is e problémák tudatosítása kívánatos, ez teszi lehetővé a tantárgyi tudnivalók követését és a gondolkodást a tantárgy alapfogalmainak keretei között. Először tehát a tantárgy természetével, céljaival szükséges megismerkednie.

Ennek a tantárgynak – ahogyan a jegyzet is jelzi – több elnevezése van. Előfordulhat tehát, hogy Ön, kedves hallgató eltérő felfogású jegyzetekkel, írásokkal találkozók. A változatos elnevezések létezése önmagában nem baj, sőt üdvözlendő is szerény mértékben, ha tisztázhatóak az eltérések okai. Magyarozatként itt csak három okot említünk.

Az eltérések egyik, sajnos félreértésből fakadó oka abból ered, hogy a tájékoztatást a könyvtári olvasószolgálat részfeladatának tekintik. Ebből kétszeres leszűkítés keletkezik. Egyfelől konkrét gyűjteményhez kötik oly módon, hogy az ebben található eszközök használatára redukálják. Másfelől a tájékoztatás feladatait ennek a gyűjteménynek használatáig terjesztik ki.

A második ok abban jelölhető meg, hogy egy, pontosabban egyetlen könyvtártípus tájékoztatási feladatait képzelik maguk elé. Holott egészen mások egy községi, egy megyei könyvtár, egy tudományegyetemi, szakegyetemi, kutatóintézeti, egy dokumentációs intézmény iskolai vagy éppen egy nemzeti könyvtár tájékoztatási feladatai a közös vonások ellenére. Legalábbis annyira mások, hogy egyik sem általánosítható az összes többi képviselőre. Nemcsak a használók eltérő volta, képzettsége, érdeklődése miatt. Hanem azért is, mert ezeknek a könyvtáraknak (a nem említett típusoknak is) eltérő küldetése van, a könyvtári munkamegosztásban más feladatuk alakult ki éppen azért, mert egymással nem helyettesíthetők. Elég arra utalni, hogy egy kutató, diák számára a könyvtár munkaeszköz, egy egyházi könyvtár a pasztorálásban vesz részt, orvost a terápiás munkában segíti (biblioterápia), de bárkit szolgál műveltségének gazdagításában és szellemi felüdülésében. Feladataik eltérőek tehát a kultúra és tudás, szűkebben a nemzeti kultúra átörökítésében, továbbításában, hasznosításuk szervezésében.

A harmadik ok talán a leginkább figyelemre méltó abból a szempontból, hogy a legtöbb félreértés ebből ered. Továbbá, hogy ennek a tantárgynak szemléletét, de a tantárgyon túl egész szakmánkat leginkább befolyásolja. A félreértésnek az a forrása, hogy a tájékoztatást könyvtári és dokumentumorientált feladatnak tekintik. Élesen fogalmazva ***a tájékoztatás nem könyvtári feladat, hanem ismeretszervezési, tudásgazdálkodási feladat, amely könyvtárakban (is) zajlik***. Egy példa talán mutatja a különbséget. Az orvostudomány feladata – bocsás-sák meg a kissé szakszerűtlen megfogalmazást – az ember gyógyítása. Amely kórházakban (is) zajlik. De minden tartozik hozzá még: prevenció, járványügy, közegészségügy, mentő-szolgálat, gyógyszerészet, házi orvosi rendszer, rendelőintézetek, kutatás, oktatás, kapcsolatai alaptudományokkal, szociális kérdésekkel és biztosításüggyel stb. Csakhogy a kórházak né-hány kapcsolatát említsük.

A tájékoztatás tehát mindig az emberi kultúrával, tudással áll szemben és ***gyűjte-ményfüggetlen***. Az itt emlegetett közfelfogás fordítottja igaz: a gyűjtemények kialakítása, strukturálása függ az ismeretek, a kultúra, a tudás természetétől. A sokat emlegetett tudásala-pú társadalomban még inkább ennek viszonyának kell érvényesülnie.

Alább néhány pontban az általános jó tanácsok, szempontok találhatók a tantárgy tanulá-sához.

Első fejezet

1. Határtudományok

A tájékoztatási tantárgynak szoros kapcsolatai alakultak ki más tudományokkal. Nem szorul magyarázatra, hogy közvetlen összetartozás alakult ki könyvtártechnikai ismeretekkel, az osztályozással és indexeléssel; a tájékoztatás eszközei egyben az emberi kommunikáció eszközei is; az információ kezelésében pedig nem nélkülözheti az adatfeldolgozás technikáját sem. Ezekkel a szakterületekkel foglalkozó tantárgyak ismereteit tehát feltételezi. Ezen túlmenően azonban szinte élettársi kapcsolat köti össze a szaktudományokkal. Valamennyi tudományra jellemző tájékoztatási eszközökön túlmenően, mint pl. a terminológiai szótárak, lexikonok, bibliográfiák stb. minden tudománynak léteznek jellemző tájékoztatási eszközei jellegzetes feladatainak ellátására. A történettudományban pl. levéltári segédletek, történeti helynevek szótárak stb. A zenetudományban az egyes szerzők életművét számba vevő és rendszerező műjegyzékek. A kereskedelemben a termékjegyzékek szabványadatokkal, hogy találmomra említsünk néhányat. Tájékoztató eszköz lehet akár egy menetrend vagy telefonkönyv is. Mindezek alapján mondotta Köhalmi Béla a bibliográfiai ismeretekről, hogy a bibliográfia az összes tudomány segédtudománya. Jegyzetünk a szaktudományi tájékoztatási eszközökkel nem foglalkozik később sem. Mindenekelőtt azért, mert ehhez a szaktudományok felsőfokú ismereteire is szükség lenne.

2. A definíciókról

A tananyagban igen sok definíció található. Elevenítse fel a logikában tanultakat a meghatározásokhoz és ennek alapján gondosan tanulja a meghatározást, hiszen **a meghatározásnak lényeges ismérveken kell nyugodnia**. Teljesül-e ez a követelmény? Ha a meghatározást így végiggondolta, akkor rögzítenie kell, azaz meg kell tanulnia. Érdemes szó szerint megtanulni, legalábbis törekednie kell erre. Tisztáznia kell, a meghatározandó fogalom (definiendum) melyik más fogalmakkal áll kapcsolatban, amelyeket a jegyzet vagy más-más tantárgy jegyzete szintén meghatároz. A mondottakra álljon itt egy egyszerű példa. A ceruzát úgy definiálhatjuk, hogy olyan íróeszköz, amely fába vagy más foglalatba foglalt grafittal ír. A lényeges elemek:

íróeszköz: legközelebbi fölérendelt fogalom,

grafittal valósítja meg az írást: megkülönböztető ismerv.

A definíciókról gyakran dűlnak szakmai viták. Sokan élnek azzal a lehetőséggel, hogy ún. munkameghatározást adnak, azaz nem akarják a fogalmat végleges érvennyel meghatározni, hanem azt mondják: ebben a kontextusban a fogalom ezt és ezt jelenti, ebben az értelemben használom. Egy példa. „A továbbiakban könyvtárosnak azokat a személyeket kell tekinteni, akiknek szakirányú végzettségük van.” Vagy: „a továbbiakban azokat a személyeket kell könyvtárosnak tekinteni, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek és könyvtárban állnak alkalmazásban.”

A fentiekhez hasonló problémát jelent, hogy sokszor ún. preskriptív meghatározásra van szükség. Pl. „munkanélküliség akkor keletkezik, ha a foglalkoztatható személyek legalább

5%-a nem áll munkaviszonyban.” Ezt a küszöböt lehetne 3%-hoz tenni vagy lehetne éppen 10%. Szakmai példa is felhozható. A könyv fogalmát leggyakrabban terjedelemhez kötötték valahol 1 és 4 ív között. (Kivétel volt Anglia, ahol kereskedelmi árhoz szabták.) Statisztikai összehasonlítások alkalmával az adatokat nem lehetett egybevetni. Ezért született meg egy nemzetközi megállapodás, mely szerint a könyv 3 nyomdai ívet meghaladó nyomtatott írásmű.

A definíciók tanulásakor érdemes tisztázni, hogy milyen meghatározásról van szó.

3. Az autopsziáról

Az autopszia közvetlen számbavételt jelent, „maga-látást”, tehát azt, hogy Ön, kedves hallgató a tananyagban ismertetett eszközöket, bibliográfiákat, segédkönyveket, adatbázisokat kézbe veszi, tanulmányozza, kérdéseket fogalmaz meg és választ keres hozzájuk. Ezt a tantárgyat sokan olyannak gondolják és minősítik, mintha telefonkönyvet kellene megtanulnia, mert sok benne a megjegyzésre méltó segédeszköz, amelyeket „magolni” kell. Ez a vélemény helytelen tanulás következtében alakult ki. Egy eszközt könnyű megjegyezni, ha megismerkednek vele. Nem bemagolandó adathalmazról van szó, hanem a források rendszerezett megismeréséről. Nyomatékosan kell tehát törekednie arra, hogy az eszközökkel találkozzék tanulása során.

A nehézséget ebben a tekintetben az jelenti, hogy ezek az eszközök kisebb könyvtárakban nincsenek meg vagy hiányosan lelhetők fel. Sőt, léteznek olyan fontos munkák (Gesner Bibliotheca Universalisa pl.), amely az egész országban csak két példányban létezik. Ráadásul a segédkönyveket nem lehet hazavinni (nem kölcsönözhetők).

Valamennyi említett eszközt látni szinte megvalósíthatatlan követelmény. Arra kell törekednie, hogy, hogy valamennyi műfajnak egy-egy darabját, lehetőleg tekintélyes képviselőjét tanulmányozza. Aki megismer pl. egy értelmező szótárt, a többit is el tudja képzelni. (Van belőlük néhány ezer a világon.) Aki megismer egy földrajzi atlaszt, már kibontakozik előtte, hogy milyen lehet a többi. S így tovább. Vigyázzon azonban, műfajon belül nem ugyanolyan mindegyik munka, mert nem egymás másolatai. Nagyon is jelentős eltérések lehetnek. A műfajt magát szükséges megismerni.

Ajánlani lehet tehát, hogy válasszon magának egy nagyobb könyvtárat, pl. tudományegyetemi könyvtárat, országos szakkönyvtárat, az OSZK-t, esetleg főiskolait (ezek nem mindegyike felel meg), vagy mást, de megyei könyvtárnál ne legyen kisebb. Járjon ide rendszerese, az olvasóteremben vagy a tájékoztatási segédkönyvtárban megtalálja a keresett műveket.

Ha az autopsziáról lemond, a művekkel nem ismerkedik meg, akkor élmény nélküli tétellekké válnak, a tantárgy unalmas „magolós” adathalmazzá soványodik. Ráadásul tanulni is nehezebb.

4. Értelem és szorgalom

Hallgatók gyakran úgy minősítik a különböző tantárgyakat, hogy vannak köztük olyanok, amelyekhez inkább szorgalom szükséges, míg másokhoz inkább logikai készségek. Nyilvánvaló, hogy ezek a vélemények felületesek, de kétségtelenül így is lehet véleményt formálni. A tájékoztatási tantárgyhoz mindkettő kívánatos: sok eszköznek kell megjegyezni adatait, de az elsődleges kérdés mindig az, hogy a tudásnak, ismereteknek hogyan alakul a „lefedettsége” és ezeknek a lefedést biztosító eszközöknek milyen módszerei vannak e célok betöltéséhez? Az eszközök rendszert alkotnak, nem függetlenül léteznek, nem önmagukban. Egymást folytatják. A „rendszer” azonban soha sem teljes. Fehér foltok, hiányok szabdalják szét, de sok az át-

fedés is. Ennek a rendszernek átlátásához szintetikus szemlélet kívánatos, holisztikus látásmód. (Holizmus = az egész látása, amely több mint részeinek összessége.) A töprengő, gondolkodó tanulás nem nélkülözhető. Tanulni is könnyebb az egész rendszer vázának ismeretében. Ebből néha az is kikövetkeztethető, hogy a hiány, lefedetlen terület milyen eszközt kíván.

5. Kölcsönkért jegyzetek

Hallgatók gyakran kérik el egymás jegyzeteit, kivonatait. Teljesen elhibázott eljárás. A jegyzet, kivonat ugyanis mindig készítőjének tudatát tükrözi, a részletezés, kiemelések az Önétől eltérő gondolkodáshoz igazodnak, egy másik tudati struktúra számára értelmezhető. Mások jegyzeteinek átvétele az Ön számára csak zavaros mondatok, félmondatok, utalások, emlékeztető jegyzetek zavaros kupaca, amelyben csak készítője képes rendet teremteni. Ettől az eljárástól mindenkit óvok.

6. Saját tapasztalat könyvtárakról

Tanulását segíti, ha több, pontosabban több fajta könyvtárat lát, megnézi ezekben a tájékoztatási segédkönyvtárat, hagyományos és modern eszközöket, tapasztalatokat gyűjt a szervezet működéséről a tájékoztatás szempontjából.

Az alábbi kérdéseket igyekezzon tisztázni.

- Létezik-e tájékoztatási eszközök kikülönített gyűjteménye? Létezik-e olvasótermi kézikönyvtár? Ha mindkettő létezik, mi a különbség köztük? (Ne a tananyag szerinti különbségekről számoljon be, hanem a konkrét tapasztalatok szerintiről!)
- Hogyan állították fel a segédkönyvtári gyűjteményt? Pl. műfajok szerint, szakrendben, a kettőt kombinálva, vagy másként? Az állományt hogyan frissítik? Számítógép áll-e rendelkezésre és mire használják? Milyen feltételekkel lehet használni?
- Milyen a könyvtár katalógusrendszere és hogyan vonják be a tájékoztatásba? A szokásos katalógusokon (leíró és szak- vagy tematikus katalógus) építenek-e a gyűjtemény valamelyik részéről mélyebb feltárást biztosító eszközt, katalógust vagy adatbázist; ha igen, milyen eljárással és technikával? Van-e legalább egy katalógus, amely a teljes állományt tükrözi?
- A könyvtárban folynak-e rendszeresen bibliográfiai munkák?
- Hová közvetítik a kérdéseket, ha helyben nem tudnak válaszolni rá? Ebben a tekintetben mutatkozik-e szervezettség?
- A könyvtárnak milyen hálózati kapcsolatai vannak?
- Milyen típusú kérések-kérdések a leggyakoribbak vagy leginkább jellemzőek?
- Kik a használók? Mutatkoznak-e jellegzetességek a használók rétegződésében (pl. diákok)? Csak egyéni felhasználók vannak? Vannak-e intézmények, hivatalok, vállalkozások a kérdezők között? (Pl. önkormányzati hivatalok, iskolák stb.)
- Milyenek a tájékoztatás helyi gazdasági jellegzetességei? (Ingyenesség, térítés, támogatások stb.)

7. Ismétlés a tanulásban

Minden tanulásban fontos az ismétlés, de a sok memorizálandó anyagrészeket tartalmazó tantárgyaknál különösképpen az. Intenzív tanulás a vizsga előtti napokban önmagában nem elég, az így bemagolt tananyag hamar kiesik a tudatból, a hallgatók elfelejtik. Ehelyett ajánlható a folytonos tanulás oly módon, hogy először elolvassák az egész félévi anyagot az összkép tisztázása kedvéért, majd következetesen újra tanulják részleteit. Az adatokat csak néhány

esetben szükséges vagy illik tökéletes pontossággal tudni. Ezt az útmutató jelzi vagy nyilvánvalóvá teszi. A legtöbb tájékoztatási eszközről annyi adatot kell megjegyezni, aminek alapján visszakereshetők. (Pl. az alkotók, létrehozók személye, a címe vagy neve, tartalma, korszakhatárai.) Nagyon fontos viszont a tájékoztatási eszközök rendszerében elfoglalt helye. Pl. egy életrajzgyűjtemény esetén: kinek-minek a folytatása, őt kik folytatják; másfelől milyen személyek szerepelnek benne (csak írók és alkotók, vagy politikusok, közéleti személyek, tudósok is, sportolók, valamiről nevezetessé vált személyek, akár ismertté vált bűnözők is, botrányhősök).

8. Feladatok, ellenőrző kérdések

A jegyzet egyes fejezeteinek végén egy-két tételes szakirodalmi hivatkozás szolgál arra az esetre, ha a hallgató a témát részletesebben kívánja megismerni. Itt nem a téma válogatott szakirodalma található, hanem csak a legfontosabb további munka/munkák, legfeljebb két-három további tanulmány. A cél ugyanis az, hogy a hallgató tovább tudjon lépni a valóban fontos és elérhető tanulmányokhoz. Ha többet kíván, készítsen vagy készíttessen irodalomkutatást. Erre a Könyvtártudományi Szakkönyvtár a legalkalmasabb, az OSZK-nak különgyűjteménye. Adatbázisa a MANCI/<http://w3.oszk.hu/manci.htm>/. A Könyvtári Figyelő rendszeresen referálja a külföldi irodalmat, hasonlóan a TMT. (Tudományos és Műszaki Tájékoztatás.)

A fejezetek ellenőrző kérdésekkel, illetve gyakorlati feladatokkal zárulnak. Ezek azt célozzák, hogy Ön ellenőrizni és értékelni tudja önmagát: tudja-e, megértette-e a fejezetben foglaltakat. Az ellenőrző kérdések abban igyekeznek eligazítani, hogy az adott fejezetnek melyek a súlypontjai, fontos részei.

Az ellenőrző kérdések mindegyikére válaszolnia kell önmaga előtt. A feladatok közül valamelyik kidolgozása elegendő.

Második fejezet

A bibliográfia kialakulása

A bevezetőben említettek szerint alább olyan kérdések és állítások szerepelnek, amelyek végigkalauzolják Önt a tananyag gondolatmenetén, kiemelik a lényegét és rámutatnak az összefüggésekre is.

A tananyagnak ez a fejezete nem történeti bevezető, azokat a társadalmi feltételeket vázolja, amelyek **a bibliográfiák megjelenését szükségessé tették**. Mondandója is ebben áll: létrejöttük szükségszerű a XVI. században, ettől kezdve a bibliográfiák megléte a szellemi élet nélkülözhetetlen velejárója.

Gondolja át először mik voltak *létrejöttének közvetlen okai*?

A művek száma? Jellemeze.

Történelmi események? Melyik esemény?

Vannak-e magyar vonatkozásai? Mennyiben?

Jellemezze a korszakot!

Az emberek hogyan érintkeztek?

Hogyan valósult meg a társadalmi kommunikáció?

Milyen volt a közlekedés?

A beszéd és íráson kívül egy technikai találmány forradalmasította az írásos közlést. Mi volt ez? Mi volt a lényege?

Mit jelent az, hogy egy találmány gyorsan elterjed? Jelentheti-e azt, hogy megjelenése várható volt?

Elevenítse fel ismereteit a humanizmusról! Érdekes régebbi és újabb lexikonokban is elolvassza a címszót (pl. A Pallas-ban a Magyar Nagylexikonban).

Mit jelentett az, hogy Gesner csak a „szent nyelveken” írt munkák szerzőit és műveit értékelte és vette fel? Milyen kultúrákat mellőzött ezáltal?

Jellemezze mit jelentett akkor az „egyetemesség”?

Az első bibliográfiák életrajzi, biobibliográfiák voltak. Lehetséges-e, hogy egyben az első irodalomtörténetek és tudománytörténetek is? (Igen, mert...)

Az idő előrehaladtával mi volt az egyetemes általános bibliográfiák sorsa? A műfajt meddig lehetett életben tartani?

Végül arra hívom fel figyelmét, Gesner műve az emberi tudás (dokumentumainak és alkotóinak) első számbavétele annak ellenére, hogy ezt a kifejezést Gesner nem használta. Műfaja a későbbiekben lehetetlenné vált. A probléma, az egyetemes számbavétel azonban megmaradt. A feladat tehát újra fel fog merülni napjainkig és a jövőben is. A probléma öröklődik, csak a megoldás módoszatai változnak.

Harmadik fejezet

A bibliográfia fogalma és feladatai

A fejezet tanulása előtt minél több bibliográfiát vegyen kézbe és elemezze őket.

A tananyagnak ez a része három kérdést tisztáz. Először a „bibliográfia” szó jelentését, de csak az említés szintjén. Másodszor a bibliográfiát mint produktumot, mint tájékoztatási eszközt és funkcióit taglalja kicsit részletesebben. Harmadszor a bibliográfiai módszerről ad jelzéseket.

A bibliográfia meghatározásait két irányzatba sorolja. Az elsőhöz azok tartoznak, amelyek a bibliográfiát művek jegyzékének, felsorolásának tartják. A második típushoz azokat a meghatározásokat sorolja, amelyek a bibliográfiát az emberi tudás, az ismeretek, más szóval az információ rendszerezését vállaló eszköznek tartják. A jegyzet nem hagy kétséget arról, hogy melyiket tartja mértékadónak.

Ismét gondoljon a logikában tanultakra: **a definíciónak lényeges ismérveken kell nyugodnia!** Ezek után az a kérdés, hogy a „jegyzék” lényeges ismerv-e? Jegyzék lehet bármely könyvesbolti leltár. Mégse szállítsuk le a bibliográfiát erre a szintre. Azt is látnia kell, hogy mi a veszteség, ha a bibliográfiát listázó eszköznek tekinti. Kísérelje meg összegyűjteni az ehhez szükséges érveket. Néhány álljon alább gondolkodásának elindításához.

- Több bibliográfia, sőt számos bibliográfia-típus küllemben sem művek jegyzéke. Pl. az első bibliográfia (Gesner Bibliotheca Universalisa, mint tudja) sem az. Modern műfajok, pl. szakirodalmi szemle, az örökké aktuális biobibliográfiák sem azok. A bibliográfiai kalauzok sem.
- Hiányzik belőle a bibliográfiai gondolat, amelynek alapján megszületett.
- Nincs kapcsolata a bibliográfiai funkciókkal.
- A bibliográfia egészként tekintendő, nem részeinek összegzése csupán. Erről az egésztől semmit sem tudunk meg.

A meghatározásoknak ebben a csoportjában is vannak olyanok, amelyek tartalmazzák a „rendszerezést”. Így még elfogadhatók. A meghatározásnak ez a fajtája körülbelül annyi, mintha valaki a hadsereget úgy definiálná, mint a katonák sorokba és oszlopokba rendezve. Néha ez is igaz, csak lényegtelen.

A meghatározásnak másik típusához azok tartoznak, amelyek a bibliográfiát tartalmi és funkcionális oldalról közelítik meg. **Eszerint az ismeretek rendszerező formája.**

Gyűjtse össze ennek tulajdonságait a jegyzetben található meghatározások alapján. Pl.

- feltárja a művek belső értékét,
- a művekben lefektetett problémák kiaknázása,
- információkat rendszerez,
- az irodalom (szakirodalom) mozgásának tanulmányozását teszi lehetővé.

Az utolsó pont már a bibliográfiai módszer kérdéseire vezet.

Gondolja el, a **tudásalapú társadalom** szempontjából (napjainkban egyre gyakrabban szólnak róla) **melyik meghatározási típusnak van létjogosultsága?**

A bibliográfia meghatározásából következhet bármi is arra vonatkozóan, hogy milyen legyen megjelenési formája? Nyilván nem. Akkor bibliográfiának tekinthető-e, ha ez az eszköz

- kéziratban létezik,
- kinyomtatták,
- cédulákon él,
- számítógépen valósul meg adatbázis formájában?

Értelmezze azt a kifejezést: bibliográfiai adatbázis! Elképzelhető-e, hogy már meglévő, akár évszázadokkal ezelőtt készült bibliográfiának létezik digitalizált formája? Nyilván igen, sőt,

erős törekvés van arra, hogy létező papíralapú bibliográfiáknak elkészítsék számítógépes változatait. Ez a tendencia valamennyi tájékoztatási eszközre vonatkozik, nem korlátozódik a bibliográfiákra.

A bibliográfiának, mint eszköznek a meghatározása után térjen át a **funkciók** átgondolására.

Tanulmányok, tankönyvek, jegyzetek a bibliográfiáknak számos funkcióját sorolják fel. Ezeknek majdnem mindegyike megszívlelendő, bár a sok funkciónak nem mindegyike egyenértékű. Ezért az Ön jegyzete csak azokat említi meg, amelyek alapvetők és a bibliográfiai gondolatból erednek. Ezek pedig az alábbiak:

- számbavétel,
- azonosítás,
- rendszerezés és informáló-tájékoztató funkció,
- az ún. „repräsentatív” funkció.

A számbavétel

A számbavétel egyben ellenőrzést is jelent. A bibliográfiákra hárul az a feladat, hogy számot adjanak, az emberiségnek milyen szellemi termékei léteznek. Ám egyetlen bibliográfia erre soha nem volt képes válaszolni. Későbbi anyag rész (UBCIM) az egyetemes számbavétellel foglalkozik, ezért ebben az anyag részben még ne firtassa megvalósíthatóságát. Egy bibliográfia, bibliográfiai ciklus vagy bibliográfiai csoport, alrendszer viszont az általa körülhatárolt rész, részlet számbavételét végzi el úgy, hogy nem hagy kétségeket. Példa: mondjuk „a magyar matematikai irodalom 1900–1925” azt a feladatot látja el, hogy megmutatja, ebben a korszakban az a magyar matematika, amely őbenne található, ezen kívül nincsen. Nem hagyott ki semmit, ha igen, akkor ez hiba és kitörlődik az emlékezetből. De itt egy ellentmondás van, mert ezek szerint minden bibliográfiának teljesnek kellene lennie, szelekció nem létezhetne. Márpedig ez képtelenség. Erre az ellentmondásra a szelekciónál még vissza kell térnie.

Most már kezd közelebb kerülni a számbavétel funkciójának megértéséhez. Művek, alkotások születnek a világ bármely pontján Tüzföldtől Kamcsatkáig: ezeket mind számba kell venni! Gondolja el, milyen szervezettség, miféle technika képes ezzel a feladattal megbirkózni! Születtek erre a feladatra elképzelések Gesnertől napjainkig. A nehézséget csak fokozza, hogy a „világ” más volt Gesner idején, gyakorlatilag Európát jelentette. Másfelől különböző írásformák, íratok léteznek, az információ megjelenhet képként, hangként, digitalizáltan és hordozóik is különbözőek. Napjainkban pedig az is bizonytalanná vált, hogy mit kell publikálásnak, közzétételnek tekinteni. (Tudnia kell: Gesner nem használta a „számbavétel” kifejezést.)

Az azonosítás

Elméletileg az azonosítás is logikai probléma. A bibliográfián túlmenően egész szakmánkat érdeklí, de felmerül a legtöbb tudományban.

Esetünkben *az azonosítás tárgya az a szellemi termék vagy dokumentum, illetve ezek részei, részletei, amelyeket a bibliográfiában egységként kívánunk kezelni.* Ez lehet pl. egy folyóirat, egy könyv, szabadalmi leírás, disszertáció, egy recenzió, térkép, egy album, egy kotta, de lehet egy vers, egy dal, egy zenemű, egy fénykép, egy illusztráció – a felsorolás folytatható –, ha feldolgozási-visszakeresési egységként szerepelnek. De más egységek is lehetnek, egy írói bibliográfiában pl. egy tőle származó vagy hozzá írt levél, írói estjét hirdető plakát. (Más, „gondolati” egységekről jegyzetük nem szól, ezekkel ne foglalkozzák.)

Az azonosítás a jegyzet szerint sokféleként valósítható meg, egyebek mellett

- kódokkal,
- bibliográfiai leírással.

Foglalkozzék először a bibliográfiai leírással oly módon, hogy felidézi erről az eddig tanultakat, hiszen önálló tantárgyként tanulja. Készítésüket szabványok írják elő, amelyek nemzetközies. Nézzon utána, milyen szabványokról tanult. Tapasztalni fogja viszont, hogy a bibliográfiák, referáló lapok, különösen kalauz jellegű bibliográfiák ezeket a leírásokat bizonyos rugalmassággal kezelik. A rugalmasságnak olyannak kell lennie, hogy mindig betartják azt a kötelező adatminimumot és leírásuk szabályait, amelyek az illeszthetőséget biztosítják.

Új fogalom: *szurrogátum*. Mennyivel több, mint a bibliográfiai leírás?

A szurrogátum a számítógépes feldolgozásban is szerepel egységként. Neve: *rekord*, illetve bibliográfiai rekord. Idézzon fel a vonatkozó ismereteket a tanultak alapján.

A csereszavatosság miatt a bibliográfiai-könyvtári feldolgozásban a rekordokra szintén szabványelőírások állnak rendelkezésre. Ezeknek a rekordoknak neve: MARC (Machine Readable Catalogue vagy Cataloguing, Géppel olvasható katalógus vagy katalogizálás).

Idézzon fel, milyen előírások vonatkoznak a MARC-ra? A MARC a rekordok egy családja. Milyen MARC-okat ismer?

Létezik-e magyar MARC? Mi a neve?

A rendszerezés

Harmadiknak említett bibliográfiai funkció a rendszerezés. *A rendszerezéshez mindig szükség van rendszerező-rendező elvre, szempontra vagy szempontokra, amelyek kialakítják a rendszer vázát, a részek megkapják helyüket a rendszerező elv értelmezése szerint. A részek ezáltal válnak egésszé, amely nem a részek összegzése egyszerűen, hanem szintézis, olyan mondandót hordoz, olyan konklúziót tesz világossá, amely az egésznek sajátja.*

Ezeknek a szempontoknak, elveknek elgondolásához nélkülözhetetlen az osztályozás (információkereső nyelvek c. tantárgyban tanultak felelevenítése). De a rendszerezést-rendezést nemcsak az itt tanultak alapján valósítható meg, hanem léteznek más elvek is.

A rendszerező-rendező elveket *a bibliográfus választja meg és vetíti rá a bibliográfiára, annak tartalmára aszerint, hogy mit kíván láttatni.* Az elemek, tételek, részek ezáltal válnak „beszédessé”.

Gondolkozzék az alábbiakon.

- Mit tükröz **egy kronológia, időrend?** Bizonyára egy gondolat, jelenség, eszme, egy tudomány, egy elmélet születését, erősödését, útjait és útkeresését, fejlődését, osztódását, sorvadását, kimutatja gyengeségeit és gyengülését, hiányait, átváltozásait. Végül elhalását. Miben különbözik egy mechanikus időrend a szisztematikus időrendtől (fontos eseményekhez kötött korszakolás)?
- Mit tükröz **egy helyrend, topográfiai rend?** Nyilván a területi változatokat, elterjedtséget, területi hiányokat, sűrűsödési pontokat. Mintha a bibliográfia tartalmát egy térképre vetitenénk rá. A helyrend is lehet mechanikus (helynevek betűrendje pl.) és szisztematikus. Ennek alapja lehet az állam-, illetve közigazgatási beosztás, de követheti a tájakat, természetföldrajzi képződményeket, földrajzi egységeket.
- Mit befolyásolhatnak e két rendező elv esetén a léptékek megválasztása, tehát az a tény, hogy kisebb vagy átfogóbb korszakok alkotják a kronológiát vagy részletezőbb, illetve nagyobb területi egységek a helyrendet?
- Mit tükröz egy **individualizáló osztályozás/indexelés** rendje? A tartalmi-tematikai összefüggéseket az egyedi témák mélységében. Látható a témák „frekvenciája” (az egy témára eső tételek számából), a téma népszerűségét, de a téma fontosságáról is ismereteket nyújt.
- Mit tükröz egy **generalizáló (csoportosító) osztályozás** szerinti elrendezés? Körülbelül az előbbi a szakcsoportok szintjén.
- Mit tükröz egy szerzők/alkotók, **nevek** (akár intézmények, létesítmények, bármely individuum nevei) szerinti elrendezés? Nyilván a „szereplők” áttekintését teszi lehetővé, egyedi súlyukat mutatja, a szereplők sokszínűségét, összetételét.
- Mit tükröz egy **műfajok szerinti szerkezet?** Az egyes műfajok fontosságát, elterjedtségét, esetleges voltát, népszerűségét. Személyi (pl. zeneszerzőkről, írókról) bibliográfiák esetében az adott alkotó személyiségének válik tükrévé, mint egy jól sikerült portré. (Gondoljunk arra, hogy az olya alkotók, mint Kodály Zoltán nemcsak zeneszerző volt, ám még zeneszerzőként is sokféle műfajban, hanem zenetudós, nyelvész ((nyelvészként volt tagja az Akadémiának)), pedagógus, de úttörő a néprajzban is. Hasonlóan sokoldalú Németh László, Illyés Gyula, de a példák sorolhatók még.)
- Mit tükröz, ha a bibliográfus **a fenti szempontokat kombináltan alkalmazza**, időrenden belül szakrendet vagy helyrendet; szakrenden belül helyrendet, időrendet; nevek után kronológiát alkalmaz vagy a műfajokat veszi figyelembe? Gondolja végig a lehetséges kombinációkat! Értelmezze, hogy a különféle szerkezetek hogyan szolgálták meg a bibliográfia tételeit, egységeit, részeit!

Számítógépes adatbázisok esetén az itt vázolt probléma **másként él, mert a fájlok szerkezetek nem a fenti elveket követik**. Ezek a szerkezeti elvek csak akkor válnak fontossá, ha a tételeket meg akarjuk jeleníteni, például ki akarjuk nyomtatni.

Alább talál egy táblázatot, amelynek soraiban a rendszerezés lehetséges típusait találja, de mindegyik alakulhat mechanikusan vagy szisztematikusan (hierarchikusan). Ezeket az oszlopok tüntetik fel. A táblázatot töltsé ki kétféleképpen.

- A megfelelő üres helyre írjon példákat azokból a bibliográfiákból, amelyeket elemzett;
- írjon elékeztető szavakat arról, hogy a bibliográfia témája, tételei milyen szempontból vizsgálható, látható a két szempont, mármint a sor és oszlop szempontjából. (Pl. fejlődés, szétszóródás... stb.)

	Mechanikus	Szisztematikus
Kronológia, időrend		
Helyrend, topográfia		
Individualizáló, egyénítő osztályozás/indexelés		
Generalizáló (csoportosító) osztályozás		
Nevek rendje		

A fentiek átgondolása után azzal a meglepetéssel kell számolnia, hogy a bibliográfiák fejlődésének utolsó évtizedeiben a rendezés-rendszerezés tekintetében változások tapasztalhatók. A bibliográfiáknak valóban képességük van arra, hogy tételeikből adott nézőpont alapján egy összképet alakítsanak ki, ezzel biztosítják a bibliográfia „mondandójának” megjelenítését. De egyáltalán nem biztos, hogy használójának vagy elemzőjének problémái ugyanebben a vetületben merülnek fel. Ezért **bármely szempontú** keresést (elemzést) lehetővé kell tenni. A tételeket viszont nem lehet más-más szerkezetben újra és újra megismételni. Más a megoldás: a sok szempont, sok vetület meglétét a **mutatók** biztosítják. Méghozzá minden szükséges mutató. Jó bibliográfia mutatókkal nem takarékoskodhat!

Ezzel a kérdéssel A bibliográfiák készítése c. fejezet is foglalkozik.

A változó szempontú mutatók annyira fontosak, hogy a főrész szerkezete szinte másodlagossá válik, a lehetséges szerkezetek egyikeként szolgál. Ezért gondolták többen, hogy a főrész szerkezete közömbös, lehet akár mechanikus szerkezetű is, de **a mutatók sokasága biztosítja a keresést és mutatja a struktúrákat**.

Bibliográfiai adatbázisok esetében a mutatók problémája technikai okokból másként, szerencsésebben alakul. A sokirányú keresést az biztosítja, hogy az input rekordok elkészítésekor kijelölhetők azok az adatok (mezők), amelyekre keresést akarunk biztosítani. Vesse össze számítástechnikai ismereteivel!

* * *

A bibliográfiák negyedik feladatát az ún. **reprezentatív funkcióban** jelöltük meg. Ebben több feladat foglalható össze. Leggyakrabban egy intézmény, közösség, testület önmagát kívánja bemutatni. Egyetem, kutatóintézet, közgyűjtemény évkönyvében közzéteszi munkatársainak szakirodalmi munkásságát. Ugyanezt teheti egy irányzat, művészi iskola, testület. Itt az a probléma, hogy mitől bibliográfia egy ilyen összeállítás? Hiszen fentebb az állt, hogy a bibliográfia egésze is tükröz valamit, egészének is van mondandója. Mi biztosítja ezeknek az összeállításoknak a homogenitását, a közös mondandót? Az, hogy **az intézmény szellemi eredményei rajzolódnak ki**, az eredmények hozzá kötődnek. A tételek képviselik, reprezentálják az intézmény mondandóját, amelyet a társadalommal kívánnak közölni.

A bibliográfia szó harmadik értelmét a „módszer”, közelebbről a bibliográfiai módszer jelentése adta. Jegyzetük nem foglalkozik ezzel, de több helyen – jelen mutatóban is – utalásokat talál rá.

A bibliográfiai módszer megértéséhez annyit jegyezzen meg, hogy a tételek statisztikai elemzésén nyugszik. Ezért rokonítható az ún. **bibliometriával**. A bibliometria úgy is született, hogy S. C. Bradford adott témájú tanulmányokat vizsgált abból a szempontból, hogy eloszlásuk a forrásokban mutat-e törvényszerűségeket? Így születet meg a híres Bradford-féle szórás törvény. Másik vizsgálatot Price, D. J. De Solla végezte a tudomány növekedéséről; módszere

az volt, hogy a publikációk (becsült) számára alapozta vizsgálatát és megállapította az exponenciális növekedési törvényt. (Csak a hitelesség kedvéért, törvényét finomították, a növekedést logisztikus görbével lehet leírni.) Ezt a törvényt szerte a világon a „gyorsuló idő” nagyon találó kifejezéssel szokás jellemezni. Ismétlem, a tantárgy nem foglalkozik ezekkel a problémákkal. Ha érdeklődik iránta, a Könyvtárosok Kézikönyve az 1. kötetben terjedelmes fejezetet talál róla.

Negyedik–Ötödik fejezet

A bibliográfiák típusai (Sokszínű bibliográfia)

Ennek az anyagrésznek a tanulását is kezdje azzal, hogy a felosztás logikai műveletének ismereteit felfrissíti. (Mi lehet felosztási alap? Mit jelent az, hogy egy felosztás legyen hézagmentes és átfedésmentes? Egy felosztás során miért nem lehet változtatni a felosztási alapot? Mit jelent az, több felosztási alapon több független felosztás lehetséges, sőt célravezető? Mit jelent a dichotomikus felosztás?)

Gyakorlásként végezze el a következő feladatokat.

▪ 1. gyakorlat

Adottak az alábbi hangszerek. (Felsorolásuk nem teljes. Az egyes hangszerek fajtáit sem részletezzük, pl. hogy a trombita lehet Bach-trombita, billentyűs trombita, egyenes trombita, Mária-trombita, szelepes trombita, másfelől C, D stb. hangolású trombita. Hasonlóan lehetne a többi hangszert is részletezni.)

A felosztandó hangszerek tehát:

Bőgő, brácsa, cimbalom, citera, cselló, csembaló, dob, duda, fagott, furulya, fuvola, gitár, hangszerek, harang, hárfa, harmónium, harsona, hegedű, klarinét, kürt, lant, mandolin, oboa, orgona, pánsíp, trombita, tuba, zongora.

Keressen legalább három felosztási alapot! (Pl. a hangkeltés módja szerint billentyűs, fúvós, húros, pengetős, ütő, vonós hangszerek vannak.) Hogyan kapja meg pl. a népi hangszereket? Hogyan a barokk zene uralkodó hangszereit? A szempontokat lehetne folytatni. E kérdések mutatják, hogy többféle felosztást lehet és szükséges elvégezni más-más felosztási alapról.

▪ 2. gyakorlat

Mi a hiba abban, ha az „ember” fogalmát úgy osztják fel, hogy léteznek nők, fiatalok, japánok, sportolók, analfabéták és mohamedánok? A példában hány felosztási alap keveredett?

▪ 3. gyakorlat

Tekintse az alábbi sportokat és végezze el felosztásukat az 1. feladat mintájára.

Asztalitenisz, atlétika, autós sportok, birkózás, evezés, íjászat, jégkorong, kakakenu, kerékpár, kézilabda, korcsolya, kosárlabda, labdarúgás, lovas sportok, lövészet, motorcsónak, ökölvívás, öttusa, röplabda, sakk, síelés, súlyemelés, szánkózás, tenisz, torna, turisztika, úszás, vitorlázás, vívás.

* * *

Az előkészületek után rátérhet a bibliográfiák típusainak megtanulására. Ne feledje: minden típus tovább bontható altípusokra, azok még tovább. Ezeket a jegyzete nem bontja tovább.

A bibliográfiák felosztási alapja lehet a bibliográfia

- tárgya,
- tartalma,
- módszerei,
- célja.

A dichotomikus felosztásban az első típuspár **tárgyi** szempontból nyerhető annak alapján, hogy a tudással, az ismeretekkel, témákkal összefüggő szempontot érvényesít-e vagy nem érvényesít. Ha nem érvényesít, akkor a „mindentudás” bibliográfiája jön létre és **általános bibliográfiának** nevezzük, amely tehát valamennyi szakterülettel foglalkozik, **a tartalmi körülhatárolás nem szempontja**. Ellentéte a **szakbibliográfia**, amelyek egy **tudományterülettel** vagy ennél szűkebb, **tudományággal**, vagy tudományos **témával** foglalkozik. Pl. kémiai, növénytani, lélektani ... bibliográfia, űrhajózási vagy avar kori régészet a tárgya, és így tovább.

Jegyezze meg: **az általános bibliográfia tartalma nem parttalan, csak más szempontból határolja körül magát**. Pl. folyóiratok bibliográfiája, térkép-bibliográfia, vagy református, mohamedán szerzők műveinek bibliográfiája stb. (Vigyázat, a mohamedán vallásnak, a reformátusságnak bibliográfiája már szakbibliográfia!)

Általános bibliográfiák közül jelentősek az ősnymtatvány-bibliográfiák.

A szakbibliográfiák mindig annak a szaktudománynak vagy témának a természetéhez igazodnak, amelynek szolgálatát vállalták. Különösen vonatkozik ez a szerkezet kialakítására, az érintkező, ún. határterületi tudományokhoz való viszonyára, és a terminológia használatára. (Azokat a kifejezéseket használja, amelyek az adott szakterületen élnek.)

Nézzen meg néhány szakbibliográfiát, ismerkedjék meg szerkezetükkel, mutatóikkal, győződjön meg arról, hogy minden igaz-e!

* * *

A második ellentétes típuspárt az **egyetemes és regionális** bibliográfiák alkotják.

Gondolkozzék az **egyetemesség fogalmáról! Korszakonként mást és mást jelenthet, mégis van bennük valami közös.** Valójában soha nem valósult meg. Gesner Bibliotheca-ja is „egyetemes” a kor fogalmai szerint, de arra a helyre terjed ki, amelyen a három szent nyelvet, a Biblia nyelveit ismerték (latin, görög, héber). Ez azonos az európai keresztény kultúra elterjedésével. Ennél fogva egész kontinensek estek ki bibliográfiájából. A többi humanista tudós is hasonlóképpen gondolkodott.

A regionális bibliográfia problémája: **miben nyilvánulhat meg a területi szempont?** A nehézségekre mutatnak a nemzeti bibliográfiák változatos értelmezése is. Nemzeti bibliográfiák esetében ugyanis a terület éppen egy országot jelent.

Nem minden bibliográfus fogadta el a regionális szempontot a nemzeti bibliográfia meghatározására. A problémát az okozza, hogy **a nemzeti bibliográfiának a nemzeti kultúrát kell**

tükröznie. A nemzeti kultúra pedig nem határozható meg a területi elvvel! Nyilvánvaló például, hogy a francia kultúra nemcsak franciaországi. A franciaországi pedig nem feltétlenül francia. Ugyanez vonatkozik bármely más országra. A nemzeti bibliográfia meghatározására az alábbi, de mindig egyértelmű szempontokat választották:

- terület (az ország mindenkori területén létrejött/megjelent alkotások bibliográfiája);
- nyelv (az ország nyelvén/nyelvein megjelent alkotások);
- személyi szempont (a nemzet/ország szülötteinek alkotásai);
- tárgyi (az országra, szülötteire vonatkozó).

Keressen példákat arra, hogy a fenti elvek mindegyike elégtelen önmagában. Mondjon magyar alkotót, aki Magyarországon él, nem is magyar állampolgár; Magyarországon él, de nem magyarul ír s.i.t.

Nemzetközileg a területi elvet fogadták el, mert maradéktalanul kivitelezhető. A területi elven készült nemzeti bibliográfiák illeszkedő rendszere alkotja virtuálisan az „egyetemes” bibliográfiát.

Valamennyi elvet gondolja végig abból a szempontból, hogy

- melyiknek mi az előnye,
- mi a hátránya, miben áll a veszteség,
- miért nem egyértelmű?

Válaszoljon az alábbi kérdésekre!

- A különböző korok nemzeti bibliográfiái kövessék-e az ország politikai határainak változásait, ha azok valóban változtak?
- A fenti szempontok tudományok/művészetek szerint kapnak-e különböző hangsúlyokat. Pl. a nyelvi szempont jelent-e valamit a zenében, képzőművészetekben? A tudományban? Mi a teendő a mai kutatásokban, amelyek nemzetköziek, akár nemzetközi szervezetek keretei közt folynak?
- Léteznek egyes etnikumokhoz köthető tudományok, pl. a néprajz. Milyen viszonyban lehet az etnikum által lakott terület az ország területével?

A regionális bibliográfiák altípusa a helyismereti, illetve helytörténeti bibliográfia. Ebben az esetben a „regió” kisebb, mint egy ország. Válaszoljon az alábbiakra!

- Miben látja a helyismeret és helytörténet különbségét?
- A nemzeti bibliográfiáknál tapasztalt problémák közül melyek vonatkoznak a helyismeretiekre? A problémák mechanikusan ismétlődnek-e?
- Lát-e problémát abban, hogy a közigazgatási beosztás nem esik egybe egy táj, vidék határaival?

* * *

A következő kettőst a **retrospektív – kurrens** (folytonos) típuspár alkotja.

A jegyzetben olvassa el a definíciókat, majd kísérelje meg az ellentétes tulajdonságokat meghatározni alábbi szerint.

	Retrospektív	Kurrens
Tárgyhoz való viszony	Mi van róla egyáltalán	Mi az új róla?
Időtényező	Nagy időszak, egyszeri	Rövid idő, periodicitás
Nézőpont	Történetiség	Egyidejűség
Funkció	Visszakeresés, eseti, passzív	Értesítő jelleg, aktív, folytonos
Módszer	Összegző, szintetizál	Analizál

A fenti tulajdonságokat ne egymást kizáró ismérveknek tekintse, hanem olyannak, hogy az egyik ismerv inkább, a másik kevésbé illik a típusokra.

A két típust nem választja el éles határ. Vannak évi, kétévi periodicitású kurrens bibliográfiák, ezek inkább átmeneti típusok. A retrospektívek is alkothatnak ciklusokat. A kurrens bibliográfiák heti, kétheti vagy havi számaiban nem lehet visszamenőlegesen keresni, vagy nagyon fáradtságosan lehet a füzetek számonkénti átnézésével. Ezért **kumulálni** szokás őket. Terjedelmi okokból a kumulálás egyre ritkábban fordul elő, ezért általában **csak a mutatókat kumulálják**. Erre viszont feltétlenül szükség van! A retrospektív-kurrens típuspárt úgy kell felfogni, mint **ugyanannak a feladatnak két oldalát megtestesítő testvéreket. Feltételezik egymást.**

Ha a kurrens bibliográfia rendszeres periodicitással jelenik meg és **feladata az újdonság-értesítés, akkor az átfutási idő a legérzékenyebb pontja**. Minél rövidebb az átfutási idő, annál jobb a kurrens bibliográfia. Csakhogy az átfutási idő rövidítése **ellentmondást szül: nem teszi lehetővé az időigényes részletező feldolgozást**. Nincs idő kimerítő bibliográfiai leírásra, egyénítő (individualizáló) osztályozásra-indexelésre, szöveges tartalmi ismertetésekre. Ezért a kurrens bibliográfiák egész **rendszere** alakult ki abból a célból, **hogy egyfelől gyors is legyen, másfelől alapos is**, azaz feldolgozása minél mélyebb. A következő szintek alakultak ki.

- Current contents típus (pl. folyóiratok tartalomjegyzékeinek eljuttatása másolatban).
- Regisztratív kurrens bibliográfiák és az indexművek szintje (kb. a bibliográfiai leírás szakjelzetekkel vagy tematikai keresést biztosító kulcsszavakkal).
- Referáló folyóiratok (mint a fenti, de mélyebben indexelve és szöveges tartalmi összehangzásokkal, ún. referátumokkal).
- Kurrens kivonatgyűjtemények, szemlék.

A current contents átfutási ideje: azonnali, szinte nincs is átfutási idő. A továbbiakban nő az átfutási idő, de növekszik a feltártság szintje.

A kurrens bibliográfiákról tudnia kell, hogy **a számítástechnika ezen a területen jelent meg szakmánkban** még az 50-es évek végén, inkább már a 60-as években. Először a géppel támogatott bibliográfiák születtek meg, majd csakhamar kiderült, hogy ezeknek a bibliográfia-áknak nem kell utánoznia a hagyományos (manuálisan készült) bibliográfia szerkezetét és módszereit. **A számítógép olyan lehetőségeket kínál, amelyen manuálisan nem, vagy csak nagyon nehézkesen valósíthatók meg. Ennek eredményeként születtek az ún. indexművek, jelesül a permutált indexek családja, köztük is a szövegkörnyezetes kulcsszóindex, a KWIC.**

Idézzé fel, amit a KWIC indexről és a KWIC technikáról az osztályozás tantárgyban tanult. Válaszoljon az alábbiakra.

- Milyen szavakat tekintünk kulcsszónak?
- Mit jelet a ciklikus permutáció?
- Mit tartalmaz a „stoplista”?
- Miért szükséges a kulcsszó szövegkörnyezete?

Ismer-e a permutált indexeken kívül más indexeket? Mit jelent a *hivatkozási index*? (Citation index)? Az irodalomkutatásban milyen a keresésnek milyen elvét valósítják meg? A tudományometriában lehetséges-e a hivatkozási indexeket felhasználni a szakirodalom, a szerzők statisztikai elemzésére, az értékelési (szelekciós) folyamatokban lehet-e szerepe?

A retrospektív bibliográfiák megjelenhetnek elektronikus adathordozón adatbázisként. Egyre gyakoribbak a „kételtű bibliográfiák”: létezhetnek adatbázisként és nyomtatott formában is. Kiadhatják CD-n. Régebbi, *nélkülözhetetlen retrospektív bibliográfiáknak* is változtatott megjelenési formái vannak, a ma már csak nagyobb könyvtárakban meglévő nyomtatott változataik alapján *elektronikus formában is megjelentetik*. Ennek révén kisebb vagy hiányos gyűjtemények csökkentik hátrányaikat a tájékoztatási eszközök területén.

A számítógépes feldolgozás a két típusnak még szorosabb együttélését eredményezte, mert az adatbázisok építésekor az új tételeket – kétheti, havi, negyedévi adagokban – a kurrens változat heti, havi, negyedévi stb. számaiban adják közre. *Ennél fogva a kurrens bibliográfia úgy fogható fel, mint az adatbázis új gyarapodása.*

* * *

Az eddigi típuspárokat elég részletesen találta ebben az útmutatóban, a következőket már összefoglalóbban lehet tárgyalni, hiszen már bizonyos rutinra tett szert.

Új típuspárként a teljes, illetve válogató, szelektív bibliográfiákkal ismerkedhet meg.

Szintén feltételezik egymást!

Összefüggnek a bibliográfiai funkciókkal. *A számbavételi feladat megköveteli a teljességet, nem veszhét el információ.* Jelentéktelennek ítélt sem. A szelekció pedig az informáló, tájékoztató feladatból ered. A hasznosítható vagy értékes, főként *az újdonságokkal rendelkező alkotásokat nem nyomhatja el a publikációk mindent elborító áradata.*

A jövő egyik nagy kihívása a szelekció lesz. Már ma is nagy nehézséget okoz, hogy egy témában az eredeti információt közlő publikációk száma meghaladja azt a mennyiséget, amelyet az egyén még követni képes. Az az időmennyiség nem változik, amelyet egy egyén a publikációk átvizsgálására szán. Tréfásan szokás emlegetni, hogy ez az időmennyiség nem lehet több napi 24 óránál.

Tanulmányozza a jegyzetben található ábrát.

- Tanulmányozza publikációs áradat okait!
- Tanulmányozza a szelekció objektív és szubjektív jellemzőit!
- Vannak-e egzakt módszerek a szelekcióhoz?

* * *

A következő típuspárt a *regisztratív-magyarázatos* bibliográfia adja. A „magyarázatos” bibliográfiák nem egyetlen típust jelentenek, hanem *gyűjtő elnevezése* azoknak a bibliográfiáknak, amelyekben természetes nyelvű szövegek szolgálják a tételek megértését. Ezek a ma-

gyarázó szövegek sokfélék, egy-két mondatnyi eligazítástól terjednek a referátumokig. Sőt, néha a szöveg feloldja a tételek rendjét azzal, hogy összefüggő folyamatába olvasztja a tételek szükséges adatainak közlését. Ezek az ún. kalauzok vagy bibliográfiai bevezetők.

Veszélyes műfaj, óvakodjék attól, hogy a divattá vált magyarázatok ne váljanak üres szólamokká, sablonos mondatokká. Vigyázzon tehát arra, hogy a magyarázat legyen lényegre törő és stílusában is igényes.

Legutolsó olvasmányaiból válasszon ki néhányat, bármiről is szólnak. Határozza meg, miben áll lényege, mivel lehet ajánlani, milyen adatokat, tényeket kell az ismertetésben megjeleníteni. Készítsen annotációt, ugyanezekről referátumot. Kísérlelje meg előre meghatározott terjedelemben megfogalmazni mondandóját. (Mondjuk kb. 50 szavas, majd kb. 100 szavas terjedelemben.)

Az Ön által készített szöveget olvassa el és jelölje meg benne azokat a kulcsszavakat, szószerkezeteket, neveket, elnevezéseket, amelyeket érdemes mutatóban szerepeltetni.

* * *

Az eddigiek mintájára vegye sorra a többi, e mutatóban eddig nem szereplő bibliográfia típust:

- elsődleges-másodlagos típuspárt,
- elsőfokú-másodfokút,
- dokumentumtípusonként meghatározhatóakat (pl. sajtóbibliográfia, repertórium, diszkográfia, filmográfia stb.)
- nézzon meg néhány rejtett bibliográfiát.

Tartsa szem előtt!

- Bibliográfiák elemzése nem nélkülözhető tanulása során!
- Minden bibliográfia több műfaji jeggyel jellemezhető. (Pl. egyszerre lehet szak, egyetemes, kurrens ...)
- Minden bibliográfia egy rendszer része. Az elemzések során kísérlelje meg a rendszert is megismerni.
- Elemezze a bibliográfiák szerkezetét, milyen a főrész rendje és a mutatóké. Számítógépes esetben vizsgálja, milyen ismérvek alapján biztosít visszakeresést? (Személynevek, földrajzi nevek, tárgyszavak, kulcsszavak, szövegszavak, évszám, időtartam, egyéb.)

* * *

Hatodik fejezet

A bibliográfia kibontakozása

A fejezet elején öt pontban találja összefoglalva a bibliográfiák megerősödését, első századainak summázatát. Ha a bibliográfia megjelenése nem lett volna szükségszerű, a 16. században, akkor története nem mutatott volna akkora lendületet és nem intézményesült volna. Ezt az öt pontot alaposan gondolja át, de érdemes a tendenciákat illusztráló példákat is megjegyezni.

A fejezet azt a szempontot is érvényesíti, hogy kitér a bibliográfiák problémáira is. *A bibliográfiák sorsa ugyanis nem annyira diadalmenet, gondtalan fejlődés*, – bár így is felfogható – *hanem vajúdó útkeresés, amelynek során megjelentek azok a problémák, amelyek ma is élnek és ma is gondot okoznak*. Ez nem az egyes bibliográfiákra vonatkozik, hanem a bibliográfiai univerzum egészére, amely megköveteli a már említett holisztikus szemléletét. Példaként említhető, hogy az egyetemes általános bibliográfia gondolatából nőtt ki a mai nagyon éles feladat, a UBC (Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel). Ez így van rendjén: ebben a szakmában nincsenek tisztavirág életű divatok, ha mégis akadnak, akkor azok tisztavirág életűek.

A fejezetben három téma különösen fontos.

- Jegyezze meg azokat az adatokat, amelyek alapján a világon *bárhol megjelenő, ma élő tudományos folyóirat létéről tudomást szerezhet*, adatait pontosan és részletesen megismerheti.
- Ismerkedjen meg konkrét *másodfokú bibliográfiákkal*. Ezek felett oly módon járt el az idő, hogy az általuk ellátott feladat itt maradt. Szerepüket, a forrástájékoztatás biztosítását adatbázisok vették át. A másodfokúak nyomtatott formái közelítően sem voltak már képesek ellátni feladatukat amiatt, hogy *naprakészségük* elenyészett éppen az élő, pontosabban a születő bibliográfiákat nem voltak képesek bemutatni. A műfajt, különösen a retrospektíveket egyre inkább a porosodás érte el, miközben nagy tisztelet és kegyelet övezte az olyan teljesítményeket, mint Besterman-é a vállalkozás heroizmusa miatt. Az a fontos, hogy lássa, maga a műfaj vált korszerűtlenné, de a probléma maradt: a tájékoztató eszközökről áttekintést kell biztosítani.

Gondolkozzék el a közölt adatokon. A 19. század közepén Petzhold 5500 bibliográfiát ismertet, Besterman a 20. század közepén már 117 000 önálló bibliográfiát.

A műfajban a retrospektívek közül *két magyar művet illik ismerni: Gulyás Pálét és a Szentmihályi-Vértesy-t*. (Adataik a jegyzetben.) Ismétlem: illik ismerni, bár aktualitásuk az élő tájékoztatásban elveszett. A szerzők nevét a klasszikusok között szokás emlegetni, ezért illik nevüket megjegyezni. Ám a valós helyzet azért árnyaltabb is, csak példaként említem, hogy Gulyást érdemes megnéznie annak, aki a magyar nemzeti bibliográfia retrospektív ciklusait kívánja korabeli (eredeti) állapotukban megismerni. Mintaszerűen, pontosan, tévedhetetlenül ismerteti.

Így kell bibliográfiákról bibliográfiát készíteni.

- A harmadik téma a *nagykönyvtárak nyomtatott katalógusai*. Az elgondolás még a 17. századból való, de a kérdés napjainkig kihat. Szintén a bibliográfiai egyetemes-

ség gondolatához tartoznak, a világbibliográfia eszméjéhez. A próbálkozások egyike, így az UBC elődei.

Ezeknek a hatalmas katalógusoknak kapcsán merültek fel és tisztázódtak azok a megoldandó feladatok, amelyek sürgették a pontos szabályozást. A mai, nemzetközileg is hatályos szabványok munkálatait elindították. Az illeszthetőség, a kompatibilitás gondolata is itt merült fel jóval a számítógépek megjelenése előtt.

Gondolkozzék el e nyomtatott katalógusok méretein!

Kérdés: ma hogyan jut hozzá ezeknek a könyvtáraknak katalógusaihoz?

Hetedik fejezet

Az egyetemes számbavétel

Az egyetemes számbavételről már számos helyen olvasott, a jegyzetben a jelen útmutatóban is. De találkozott vele más tantárgyakban is.

Arról már vannak ismertei, hogy e gondolat már a 16. században felmerült, természetesen akkor nem így nevezték.

A számbavétel mai programjában ***az egyetemesség valóban egyetemesség: kiterjed valamennyi országra.***

Kevés szakterület létezik – ha létezik egyáltalán – amely ilyen lenyűgöző, emberközpontú programot képes felmutatni teljesen politikamentesen.

Jegyezze meg, hogy a mai UBC közvetlen elődje volt a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet (IIB, későbbi nevén FID) világkatalógusának létrehozását szolgáló program, amelynek munkálatai el is indultak. Az ún. páneurópai mozgalomnak is ez volt egyik célja.

Nézze meg bármelyik lexikonban, mi volt a páneurópai mozgalom.

Az IIB világkatalógusának voltak magyar vonatkozásai. Ezt nagyon érdemes megjegyeznie.

A világkatalógus vagy világbibliográfia gondolata mindig elbukott, a nagy háborúk véget vetettek ennek a gondolatnak és a munkák abbamaradtak. De a gondolat újra és újra megújult. Amikor megvalósítása technikailag is lehetséges volt, szakmának azonnal hozzákezdett létrehozásához és megszervezéséhez.

A program egyszerű és rugalmas. De az előzményeket ismernie kell, e nélkül csonkán érthető.

Tisztázza a következőket.

Az UBC nem kíván egyetlen eszközt életre hívni az egyetemes számbavétel céljaira, hanem egy rendszert hoz létre. Miért?

- A rendszer ***országokkénti munkamegosztáson nyugszik***, így országokkénti alrendszerekből áll. Miben áll ennek előnye? Hátrányai?
- Az országokkénti számbavétel ***az országok nemzeti bibliográfiáira alapozható***. Ha ezek illeszthetők egymáshoz. Illeszthetők-e?
- ***Az illesztés garanciája:***
 - a nemzeti bibliográfiák azonos felfogása a ***területi elv alapján***,
 - elő kell írni a számbavett ***dokumentumok minimumát***, gépi illesztést kell biztosítani a ***MARC rekord*** alapján. ***Ezért a program neve: UBCIM***
- Az így ***egymás mellé képzelt illeszkedő bibliográfiai alrendszerek virtuálisan megvalósítják a világbibliográfiát.***

A következőket tisztázza még.

- A géppel olvasható rekordokból számos szolgáltatás eredhet, mint
 - tételek cseréje
 - adatbázis építhető
 - bibliográfiai összeállítások készíthetők
 - készíthetők nyomtatott tételek, bibliográfiák
 - a katalogizálási folyamat megszüntethető vagy csökkenthető olyan művekről, amelyek megjelennek a nemzeti bibliográfiában
 - a MARC rekord helyileg kiegészíthető helyi jelzetekkel, kódokkal, helyi osztályozással, referátummal.

Az országok önkéntesen csatlakozhatnak a programhoz.

Nyolcadik fejezet

A dokumentáció

A dokumentáció szót egyre ritkábban használják.

Tisztázza, miben áll lényege! Miért született meg? Kialakulását milyen feltételekhez köti; Mikor?

Kitől származik a tevékenység elnevezése?

Nagyobb lexikonokban *keresse meg P. Otlet* nevét, olvassa el a róla írt szócikket! Ki volt Polzovics Iván?

A dokumentáció három területen kényszerített ki változást.

- Bővítette a feldolgozásra méltatott dokumentumok körét. Melyeket?
- *A feldolgozás mélységében hozott* változásokat. Mennyiben? Miben állta a tartalom-orientált feldolgozási szemlélet? Az új szemlélet új szolgáltatásokban jelent meg. Melyekben?
- Fontossá vált *az időtényező, a gyorsaság* alapkövetelmény. Mi volt ennek az oka?

A referáló folyóiratok uralkodó szerepet kaptak a szaktudományi tájékoztatásban. Milyen követelményei vannak a referálásnak? Lehet-e a referálást automatizálni? Referálást végző intézmények a referálás mellett számos más szolgáltatást szerveznek. Mi a referáló folyóirat és adatbázisának viszonya? Tisztázza a következőket.

- Mi a témadokumentáció lényege?
- Mi a figyelőszolgálat?
- Milyen műfaj a szakirodalmi szemle?
- Mi az irodalomkutatás?

Vegye számba a dokumentáció nemzetközi szervezeteit! Kösse őket időszakokhoz.

Kiegészítés a jegyzethez

A FID 2000. évi Lisszabonban tartott rendkívüli *közügyülésén kimondta feloszlását. A FID feloszlása (ideiglenes szünetelése) csak a szervezet szüneteltetését jelenti, nem a dokumentációs tevékenységét!* A dokumentáció a kutató-fejlesztő terület integráns és erősödő része, legfeljebb új elnevezések illetik. Fejlődése azon az úton halad, amelyet kezdettől fogva megszabott magának. A fenti három pont ezeket fogalmazza meg.

Kilencedik fejezet

A bibliográfiák készítése

Tanulás szempontjából ez a legproblémásabb fejezet, mert gyakorlati tennivalókat csak jegyzetből elsajátítani nem is javasolható. A készítés tudnivalóit konkrét bibliográfiára meg lehet határozni, de ahány bibliográfia, annyi különböző fajta. Teljesen eltér egy olyan bibliográfia, amelynek témája mondjuk a fotogrammetria a régészetben, attól, amelyik az európai szerelmi líra gyöngyszemeit ajánlja fiataloknak, vagy Teleki Pál személyi bibliográfiája kíván lenni. Ezért ez a fejezet csak nagyon általános tanácsokat tud adni.

Az útmutatóban ezért van a hangsúly a tervezés folyamatán.

A lecke viszont **teljes kíván lenni** abból a szempontból, hogy a bibliográfia elkészítését ötletétől a használatba adásig és hatásának vizsgálatáig kíséri el.

A fejezet minden fázist hét pontban foglal össze. Ennek inkább a véletlen az oka, kevésbé a tudatos szerkesztés. Az ötször hét pontot aligha lehet, nem is érdemes bemagolni. Ugyanakkor van bennük belső logika. Ha tehát **értelemmel gondolja végig a folyamatot, a lépések úgyszólván maguktól állnak elő**.

A kívánalmakat összefoglaló pontok között léteznek olyanok, amelyek nemcsak a bibliográfiák készítésénél fontosak, hanem máshol is érvényesek. Ilyenek az első hét pontban található tervezési elvek, pl. hogy

- a készen elképzelt bibliográfiából, annak virtuális képéből kell visszakövetkeztetni arra, mik legyenek a készítés lépései;
- tartalmazza az **ellenőrzés** pontjait, részleteit, módszereit;
- legyen redundáns

és így tovább.

Látszólag szólamként hangzó jótanács, hogy a bibliográfia **célja** világos legyen:

Milyen szerepet tölt be?

Milyen hiányt pótol?

Kik lesznek a felhasználók?

Milyen változást idéz elő a szakmában, a tudatban?

Milyen más eszközökhöz kapcsolódik?

A fenti pontok tisztázására azért van szükség, mert sok bibliográfia divatból születik, céltalan is, csak presztízs okokból készül. Példaként említem, hogy a Kádár-korszakban könyvtárak gyakran készítettek ajánló bibliográfiákat a választások alkalmából „a népnek”, amely azt tartalmazta, mit olvasson el a választópolgár a választásokra készülve. Holott egy párt volt, egyetlen jelölt, az eredmény előre tudható volt (99,9%). Az ilyen bibliográfiának nem volt célja, hiszen nem létezett állampolgár, aki tanulmányokra szánt volna időt azért, hogy „jó állampolgárként” szavazzon.

A világos célok meghatározzák a módszereket is. A módszer nem önmagáért van, hanem a célok teljesítését szolgálja. Tehát nem a legjobb, a legkifinomultabb módszert kell vá-

lasztani, hanem éppen arra a célra odakíváncsozó eljárásokat. Lehetnek ezek a legkifinomultabb, legjobb módszerek is.

Sose tévessze szem elől, hogy a bibliográfia nem könyvtári állományt tükröz. Erre a katalógus szolgál. **A bibliográfia állományfüggetlen**, magával a tudással, alkotásokkal dolgozik. Ám vannak esetek, amikor kapcsolata kell legyen a könyvtári állománnyal. Pl. ajánló bibliográfiáknál biztosítani kell, hogy az ajánlott műveknek legyen könyvtári háttere, nehogy olyan alkotásokat ajánljon, amely mögött nincs mű, a felébresztett érdeklést nem tudja kielégíteni. Más bibliográfiák esetén is megkívánható, hogy a bibliográfia legyen tekintettel a mű elérhetőségére. Bibliofil bibliográfiák tartalmazhatják a lelőhelyet, megnevezve azt a gyűjteményt, amelyben a ritka munka megtalálható.

Tanulását megkönnyíti, ha kiválaszt egy célt és hozzá egy témát. Készítse el elkészítésének menetét, rajzolja le folyamatábráját.

Az egyes lépések sorrendjének meghatározása során tegyen különbséget, hogy mely lépéseknek kell egymást megelőznie, melyek esetén közömbös egymáshoz viszonyított sorrendjük.

Iktassa be az **ellenőrzés** műveleteit. **Az ellenőrzések egyik legfontosabbika az ún. előrendezés.** A jegyzetben nézze meg miben áll ez, mi a célja!

Az elképzelt tervezésben négy lépést nem szabad kihagynia.

- **Költségek tervezését** (források, kiadások, bevételek). Legalább a becslések szintjén tervezze meg.
- A munkatársak személyét, **a bibliográfia készítőinek** létszámát és kvalifikációját.
- A bibliográfia **átadásának feltételeit**, programját, beleértve a propagandát.
- A bibliográfia **hatásának vizsgálatát**. Legyen tudomása arról, teljesül-e mindaz, amit a célokban megtervezett?

Tizedik fejezet

Enciklopédiák, lexikonok

Abból a szempontból könnyű fejezet, hogy lexikonokat és enciklopédiákat szinte minden ember szeret nézegetni, lapozgatni kíváncsiságból is. Minden értelmiségi munkaeszközként használja. Önnek azonban a szakmai szempontokból kell megismerkednie velük.

Elsőként tisztázza

- milyen okokból születtek az enciklopédiák?
- A szükségletek a lexikonoknak milyen fajtáit, típusait hívták életre?
- Mi volt az enciklopédiák történelmi szerepe?

Másodszor vizsgálja meg, hogy az enciklopédiák és lexikonok az *emberi tudást hogyan képesek címszavak által vezérelt darabkákra felbontani?* Legjobb, ha érdeklődési köréhez közelálló ismeretkört megkísérel címszavakkal úgy megragadni, hogy a témára vonatkozó ismeretek beleférjenek, ne legyenek hiányok és ismétlődések se forduljanak elő. A címszavak pedig tükrözzék az ismeretkör részleteinek megfelelő arányokat. Ilyen témákra gondoljon például, mint a történelem valamelyik korszaka, irodalom, egy-egy táj, egy sportág, utazások, horgászat stb. Meglátja milyen nehéz!

Harmadszor vegyen kézbe néhány lexikont és elemezze a benne található címszavak típusait:

személynevek

földrajzi nevek és kifejezések

intézmény nevek

hétköznapi eszközök

.

.

.

tudományos fogalmak.

(Részletezésük a jegyzetben.)

Mindegyik címszótypusnak számos problémája van. A személyneveknél például az, hogy mindenkit nem is lehet felvenni, de ennek hol a határa, találunk-e szabatos szempontokat ennek eldöntésére? Továbbá

Élő személyeket is tartalmazzon?

Hazaiak, európaiak, külföldiek aránya?

A harmadik világ személyneveinek aránya?

Válogatásoknál hogyan kerülhetők el politikai, világnézeti szempontok?

A személynevekről milyen adatokat közöljön?

Nevek írására, átírására van-e szabvány vagy kialakult gyakorlat?

Milyen legyen a személyek megoszlása munkásságok szerint?

(tudósok, művészek, politikusok, történelmi szereplők, vallási vezetők és hitvallók, sportolók, események szereplői, teljesítmények szereplői, akár negatív hírességek) stb.

Az életrajz vagy munkásságuk részletezése a fontos?

Ugyanígy lehet elemezni a többi típust is.

A címszótípusok megismerése után minden fajtából válasszon ki néhányat, ugyanazt a címszót olvassa el több lexikonba és végezze el az összehasonlítást. A kiválasztott lexikonok között legyen régebbi is, például a Pallas. Lehet közöttük szaklexikon is.

Az összehasonlításra készíthet akár egy táblázatot is. Legyen erre itt egy példa, a címszó legyen egy városnév.

	Pallas	Révai	...	Új magyar	Magyar nagy lexikon
Terjedelem (szavak száma)					
Névváltozatok (latin, idegen neve)					
Története					
Népességi adatok					
Város jellege (ipari, mezőgazdasági)					
Kulturális adatok (iskolák pl.)					
Közlekedés					
Fekvése					
...					

Vizsgálja meg, az adatközlés következetes-e? (Pl. egyik ismert lexikonunk Kölcsey születési helyét nem közli!)

Ha ezeket a szórakoztató elemzéseket elvégezte, már meg is ismerkedett néhány lexikonnal, nem „tananyagként” kezeli, hanem beépülnek mindennapi életébe.

Az elemzések után magától adódik az a tanulság, hogy az enciklopédiák terén **más az ún. „avulás” értelme**. Olyan értelemben létezik, hogy a tudományoknak azok a kifejezései nincsenek benne, amelyek a lexikon megjelenése után keletkeztek. De vannak olyan kifejezések, címszavak, amelyeknél érdekesebb a régi használata. Személynevek esetén pl. a megjelenési idő közelségében élt személyekről sokkal részletesebben tájékoztatnak. Azóta az illető személy jelentősége csökkent Sok foglalkozás mára eltűnt, de régi lexikonokban fellelhetők. Városok régebbi státusza esetén szintén ajánlatos ezekből megtudni; pl. Pozsony, Kolozsvár régebbi adataiért ezekhez nyúlunk.

Külföldi lexikonokról se feledkezzék meg. Ha tud idegen nyelvet, ne mulassza el elemzésüket. Ha nyelvismerete gyengébb, hagyatkozzék magyarra fordított lexikonokra.

Tizenegyedik fejezet

Szótárak

A szótárakat is mindenki ismeri. Az idők folyamán annyi változatuk alakult ki, hogy érdemes közelebbről megismerkedni velük.

A jegyzet alapján jegezze meg a szótár definícióját.

A meghatározásban **a szókészlet** kifejezés szerepel. A hétköznapi nyelvben szókincs és szókészlet egymás szinonimájaként használatos. Érdemes megkülönböztetni: szókincse az egyes személyeknek van így beszélhetünk pl. Arany János, Illyés Gyula szókincséről. A magyar a spanyol nyelvnek stb. szókészlete van.

A szótárak használatát nem lehet a nyelvtudományra korlátozni. Valamennyi szakterületen nélkülözhetetlenek.

Olvassa el a jegyzetben a szótárak fejezetének mintegy két oldalnyi bevezetőjét.

Kiknek köszönhetjük az első magyar szótárt?

Mit jelent az, hogy szótárírásunknak létezik költői korszaka?

Ki volt Marczibányi István? Nézze meg egy lexikonban is!

Mekkorára becsülné egy nyelv szókészletét?

Mekkorára becsülné egy személy szókincsét?

Ezek után térjen rá a szótárak típusaira! Milyen alapokon kapja meg a szótárak felosztását?

Az egyes szótárfajták definícióját pontosan tanulja meg!

Melyek azok az egynyelvű szótárak, amelyek a teljes szókészletről adnak számot?

Melyik szótártípus adja meg a szavak **jelentését, jelentéseit**?

Melyik szótártípus adja meg a **szavak régi jelentését**?

Melyik szótár adja meg a szavak **eredetét**?

Elemesse az Ön által elérhető értelmező, nyelvtörténeti és etimológiai szótárakat!

Miért fontosak a **szakszótárak**? Milyen szótár az információs teaurusz? Miért szótár?

A könyvtári-tájékoztatási szakmában munkaeszközként használatos szótárak a gyakorisági szótárak,

- szinonima szótárak,
- szóvégmутató szótárak.

Mire használatosak a szakmában? Használja föl a más tantárgyakban tanultakat is!

Gyakorló feladatként válasszon ki különböző szófajú néhány szót, majd keresse vissza őket különböző szótárakban! Végezze el összehasonlításukat! Tapasztalatait foglalja táblázatba!

Tizenkettedik fejezet

A faktográfiai tájékoztatás további eszközei

A tárgyaltakon kívül a faktográfiai eszközöknek még számos változata, műfaja, szakterülete alakult ki. Közöttük olyan, mint a statisztika, ami külön világ, önálló tudomány is és mindenki számára nyilvánvaló, hogy a társadalom megismeréséhez és irányításához nélkülözhetetlen. Hasonlóan lehetne méltatni más eszközöket szakterületeket is.

A jegyzet ízelítőül említ ezek közül néhányat, mint

- atlaszok, térképek,
- statisztikai adatok,
- címtárak,
- időrendi táblázatok,
- termék és árjegyzékek

és egyebek.

Közülük valóban részletesebben ismertetnie kellene a statisztikai adatokat, de ehhez statisztikai ismeretekre lenne szükség. Általában tanácsolható, hogy *a tájékoztató személy ismerje illetékességének határait*. Statisztikai területen pl. kérésre szolgáltatathat alapadatokat, de ne képezzen még kérésre sem viszonyszámokat. Ehhez nincs szaktudása. (A példánál maradva kivétel egy statisztikai szakkönyvtár, ahol biztosítják a kellő ismereteket.) Hasonlóan ne adjon gyógyszerek hatásáról felvilágosítást, hiába lenne eszköze hozzá. A példák hosszasan sorolhatók.

Az itt tárgyalt eszközök mellett az egyes szaktudományokban kialakult a rá jellemző eszkörendszer. Említsük példaként a neveléstudományt, ahol iskolarendszerekről, taneszközökről, tantervekről, tankönyvekről, érdemtáblázatokról, értesítőkről élnek önálló eszközök az oktatási statisztika mellett.

Bármely eszköz kerül kezébe a következő kérdések tisztázásával kezdje megismerésüket.

- Milyen adat, információ található benne?
- Hitelességére van-e garancia? (A statisztikában pl. a KSH.)
- Hogyan gondoskodnak aktualizálásáról?
- Milyen rendszer része?

Azt is érdemes tisztázni, hogy *az eszköz bibliográfiai számbavétele hogyan valósul meg*, melyik bibliográfiában lehet az eszköz életének változásait nyomon követni?

Ha a tantárgy tanulása során ezen eszközök iránt kialakít magában fogékonyságot, mindennapi életében könnyebben észreveszi a bennünket körülvevő eszközök referenzs értékét. Legyen az eszköz akár egy telefonkönyv, menetrend, egy fizetési lista, műsorfüzet vagy bármi más.

Zárszó helyett

Ha végigküzdötte magát a jegyzeten és vele párhuzamosan a tanulási útmutatón, további önálló lépéseket tud tenni ismereteinek bővítésére. Nemcsak tudásának gyarapítása válik könnyebbé és egyszerűbbé, hanem fogékonyabb lesz a rendszerezésre is. Az eszközök megismertetésén túl ennek a képességnek a fejlesztése a tantárgy egyik célja.

Javasolható, hogy tanulásához készítsen *ütemtervet* magának. Tanulása nem válhat a vizsgaidőszak szezonális kampányává. A saját ütemterv betartásához önfegyelemre van szüksége. Az önálló tanulás vállalásakor ezt az önfegyelmet is előírta saját maga számára.